

דו"ח סופי:

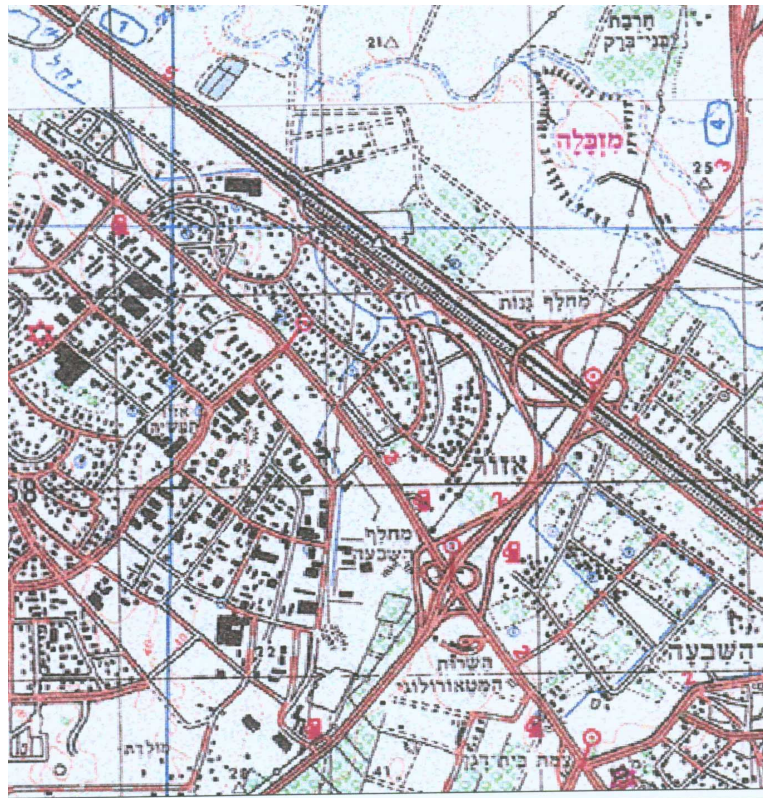
חפירת הצלה באזור

החופר: יהודה גוברין.

רישיון: B – 221 / 2000

חברה מבצעת: י.ג. ארכיאולוגיה חוזית בע"מ.

חסות אקדמית: אונ' בר – אילן.

איור 1: מפת מיקום החפירה (גוש 146 חלקה 6042 : 131730 - 159238 / 131730 – 159281)

הקדמה:

לחפירה באזור קדמו שתי בדיקות באמצעות מחפרון שנעשו ע"י רשות העתיקות. האחת נעשתה ע"י מריק מולוקנדוב בתאריך 27.9.1999 ובמהלכה נחפרו 10 חתכי בדיקה/תעלות בשטח. הבדיקה השנייה נעשתה ע"י זק לריסה בתאריך 27.3.2000 ובמהלכה נחפרו 4 חתכי בדיקה/תעלות בשטח.

בתאריך ה- 18.9.00 הוחל בחפירה ידנית בהזמנת בעלי השטח. החפירה נוהלה ע"י עידו גינתון ויוסי בורדוביץ מטעם המחלקה ללימודי ארץ ישראל מאוני' בר-אילן ובתאום עם רשות העתיקות. מיקום החפירה נקבע במשותף בין הרשות ומנהלי החפירה. סומן לחפירה שטח אחד (שטח A) ובו ארבעה ריבועים (S1, S2, S3, S4). דוח ראשוני על חפירת ארבעת הריבועים נמסר לרשות העתיקות ע"י החופרים בתאריך: 27.11.2000.

החפירה בארבעת הריבועים הנ"ל הגיעה בחתכי הבדיקה עד לעומק של כ- 5 מ'. החפירות בשטח הופסקו בשל בעיות בטיחות חמורות שהתעוררו כתוצאה מהעומק הרב, מאי היציבות של פני הקרקע והחתכים המופרעים וכן בשל הגשמים שהחלישו את יציבות הקרקע וגרמו להתמוטטויות אל תוך בורות החפירה העמוקים.

בתאריך: 4.12.2000 חודשו החפירות באתר לאחר שהוחלט למתן את בור החפירה העמוק ע"י דירוג פני השטח באמצעות כלי מכאני עפ"י הנחיית מהנדס הבטיחות אינג' זליו דיאמנדי בתיאום עם אינג' יעקב שפר מנהל תחום שימור ובפיקוח רשות העתיקות. מחשש להתמוטטות קירות החפירה, החפירה התמקדה בבור חפירה מרכזי בגודל של 5 X 5 מ' במטרה להגיע בו עד לקרקע הטבעית. בור חפירה מרכזי זה כונה S-5. החפירה בבור מרכזי זה הגיעה לעומק של כ- 7.5 מ' מתחת לפני השטח וחשפה שלוש שכבות עיקריות:

- I. התק' הרצנטית – התק' העותמנית: פני שטח ועד 2.0 – מ' בקירוב.
- II. התק' המוסלמית המאוחרת – הממלוכית: 2.0 – מ' ועד 5.0 – מ' בקירוב.
- III. תק' הברונזה הקדומה: 5.0 – מ' ועד 7.5 – מ' בקירוב (קרקע טבעית).

בשטח נתגלו הפרעות קשות בצורת חומרי בניין ו"בורות ספיגה" רצנטיים אשר בחלקן היו עשויים מחביות ברזל שחדרו במקומות מסויימים עד לעומק של כ- 2 מ' מתחת לפני השטח.

חפירת אזור הינה חפירה מדגמית אשר נועדה לחשוף את השכבות הארכיאולוגיות בשטח הנדון עד לקרקע הטבעית במגמת "כיסוי לדורות" לצורך קבלת היתר רשות העתיקות לפיתוח השטח.

החפירה הארכיאולוגית:

שכבה I : התק' העותמנית - הרצנטית:

השריד הממשי שניתן להצביע עליו בשכבה זו הם שרידיו של מבנה (L3) שהתגלו כ- 20 ס"מ מתחת לפני השטח בריבוע S3. ממבנה זה נותרה שורת אבני גזית אחת בעלת נדבך אחד מקיר חיצוני בודד (W1) לאורך 5.5 מ' ורוחב 0.6 מ' אליו ניצבים שני קירות מקבילים דקים יותר (ברוחב 0.3 מ' ובעלי נדבך אחד) המצביעים אולי על קיומו של חדר שרוחבו 1.2 מ' ובאורך של לפחות 2 מ'. בשאר הריבועים נמצאו רק שפכים מעורבים. מתוך הממצא הזעיר ניתן להצביע על מקטרת "עותמנית", מטבע בעל כיתוב ערבי שטרם זוהה. מעל שריד זה הייתה מונחת רצפת בטון דקה של מבנה מודרני. בריבוע S3 הגיע עובי שכבה זו עד לכדי 2 מ'. בריבוע S1 התגלו שרידי קירות המצביעים על קיומו של מבנה (L11) המונח במצג צפון דרום. יש לציין שלא חשפנו את כל פינותיו להוציא פינה אחת כך שקשה לעמוד על טיבו. בפינה הדרום מערבית של L11 התגלה כמעט בשלמותו, בעומק של 1.1 מ', טבון עשוי חרס בקוטר 0.8 מ' ושרידי אפר על עפר כבוש מה שעשוי להצביע על אפשרות שמדובר בחצר הקשורה במבנה שהמשכו מזרחית לשטח החפירה. הטבון נמצא סמוך לקיר (W2) בנוי אבני גוויל באורך 4.5 מ' בגובה 0.8 מ' ורוחב 0.4 מ' שהתגלה בעומק כ- 0.3 מ' מפני השטח. בפינה הצפון מזרחית של ריבוע S1 נחשפה מה שעשויה להיות פינת המבנה/חצר. הפינה כוללת את קיר W3 שראשו מתחיל בעומק כ- 0.3 מ' מתחת פני השטח וגם הוא בגובה 0.8 מ' בנוי אבני גוויל כמו קיר W2 ונראה שהוא ניצב אליו. ניתן לשער שהוא מתחבר אליו אך מאחר והמשכו מעבר לגבולות השטח נחשף בחלקו. בהמשך לקיר זה התגלה קיר החובר אליו בניצב עם משקוף בנוי אבני גזית גדולות כך שביחד הם יוצרים את פינת המבנה/חצר וכניסה אפשרית (אולי כניסה לחצר עם הטבון מתוך מבנה שממשיך מזרחית לשטח החפירה. רצפת המבנה/חצר נחשפה בעומק 1.4 מ' מפני השטח. חלק משכבה זו הם גם שני "בורות אשפה" שהתגלו בעומק כ- 2 מ' מפני השטח בריבוע S3. הבורות לא נחפרו עד תומם. בריבוע S4 התגלו אבנים, ספק ריצפה שנראה כאילו הם שייכים אף הם לשכבה זו אך מפאת מצבם לא ניתן להוציא מסקנות לגביהם.

איור 2 : קיר רצנטי בסמוך לפני השטח.

שכבה II – התק' המוסלמית המאוחרת - הממלוכית:

לא נתגלו שרידים ארכיטקטוניים מתקופות אלה. עיקר הממצא כלל מפלסי חיים מורבדים בשכבות של אפר וחול וקיומם של "חרסים מזוגגים" האופייניים לתקופה. את מפלסי החיים המורבדים חתכו מספר בורות אשפה בגדלים שונים. בדופן המערבי של ריבוע S-5 (לוקוס - 20), ניתגלה בור דמוי פעמון שרוחבו כ-2.5 מ' וגובה השתמרותו בחתך כ-2 מ'. הבור היה מלא בריבודים דקים של אפר וחול מעורבים בעצמות בעלי חיים ושברי חרסים. בקרקעית הבור ריכוז של אבנים. יתכן והבור שימש כבור אשפה או ניקוז.

איור 3: חתך בדופן המערבי של ריבוע S-5. בחלק העליון של התמונה ניתן לראות את בור האשפה המלא באפר חרסים ועצמות מן התק' המוסלמית החודר לתוך מפלס החיים הדל בממצאים מן התק' הממלוכית. מתחת למקל קני"ה ניתן לראות את קרקע החמרה הטבעית המשתפלת מדרום לצפון.

איור 4: מקטרת חרס מעוטרת מן התק' הממלוכית.

שכבה – III : תקופת הברונזה הקדומה:

לשכבה זו שייך קיר בודד (W4) שהתגלה לראשונה בלוקוס L15 צמוד ומקביל למחיצה הדרום מזרחית של ריבוע S1 והמשכו נתגלה בריבוע S – 5. הקיר באורך כולל של כ- 3 מ' התגלה בעומק של כ- 5 מ' מתחת לפני השטח. מן הקיר נותר רק נדבך אחד עשוי מאבני כורכר קטנות ובינוניות שהונחו לרוחב של כ- 0.6 מ'. יתכן ושריד קיר בודד זה שימש כתשתית לבניית קיר עשוי מלבני בוץ מיובשות בשמש, אשר שברים מהם נתגלו בבור החפירה. בסמוך לקיר התגלו מספר ידיעות מדף ולהב מגל מתקופת הברונזה הקדומה. מעל הקיר קיימת שכבה עבה של כ- 2 מ' הרבדה שחורה עם חומר מעורב של חרסים בודדים אשר חלקם מן התק' הממלוכית(ככל הנראה חדירת חרסים לשכבה זו באמצעות מכרסמים ובורות מעשה ידי אדם מן התק' המוסלמית והממלוכית כדוגמת הבורות (לוקוסים : 21,22) שנתגלו בחתך הדופן הדרומי של ריבוע S – 5. עדות להרבדה זו נתגלתה גם ביתר דפנות הריבוע וכן בחתכי ארבעת הריבועים האחרים.

איור 5: החתך הדרומי של ריבוע S – 5. הבור העליון מן התק' המוסלמית המאוחרת, הבור במרכז התמונה ככל הנראה מן התק' הממלוכית, (בור זה חודר למפלס חיים מתק' הברונזה בקדומה). מצד שמאל(מתחת למקל קנ"ה שרידי בסיס הקיר היחיד שנתגלה מתק' הברונזה הקדומה (W – 4).

בין הקיר הבוודד (W - 4) שהתגלה בגובה של כ - 5 מ' מתחת לפני הקרקע ועד קרקע החמרה הטבעית שנתגלתה בעומק של כ-7.5 מ' מתחת לפני השטח, ניתן היה להבחין במספר מפלסי חיים שזמנם תקי' הברונזה הקדומה.

- מפלס חיים שעיקרו היה משטח בגודל של כ - 2 X 1 מ' בקירוב עשוי משברי לבנים צרופות אפר חרסים נחשף בעומק של כ - 5.7 מ'.

- מפלס חיים נוסף, עשיר בעיקר בשברי חרסים ואפר נתגלה בעומק של כ- 6.3 מ' מתחת לפני השטח. במרכז ריבוע S - 5 , על גבי מפלס זה נתגלה באתרו פיטס גדול עם עיטור חבל על גופו. הפיטס שגודלו כ - 1 מ' נתגלה כשהוא שוכב וחלקים משפתו פזורים בסמוך לו. בסמוך לשפת הפיטס, נתגלתה באתרה קרן כמעט שלמה של אייל.

בין היתר נתגלו במפלס זה גם מספר להבי מגל כנענים, ראש חץ משוברר, פכית, ומספר רב של שברי חרסים וביניהם פערורים וידיות מדף.

במפלס חיים זה שולבו גם ריכוזים של אבן כורכרית אשר בשילוב עם אדמה ושברי חרסים יצרו משטחים מהודקים אשר שימשו יש להניח כרצפות.

איור 6 : פיטס משמאל וקרן אייל מימין על מפלס חיים מתקי' הברונזה הקדומה.

- מפלס החיים התחתון התגלה בעומק של 6.9 – 7.5 מ' מתחת לפני הקרקע. מפלס חיים זה הושתת על קרקע החמרה הטבעית בעלת הצבע האדמדם שנתגלתה בשטח כל הריבוע. קרקע טבעית זו משתפלת מדרום לצפון (בהתאם לטופוגרפית הגבעה).
- מספר בורות בגדלים משתנים נתגלו חפורים לתוך קרקע החמרה הטבעית. בורות אלה נתגלו שברי חרסים , אפר , עצמות ומעט כלי צור מן התקופה.

איור 7 : מפלס קרקע החמרה הטבעית (בעומק של כ - 7 מ' מפני השטח) ובתוכה חפורים ב ורות מלאים באפר ושברי חרסים מתק' הברונזה הקדומה.

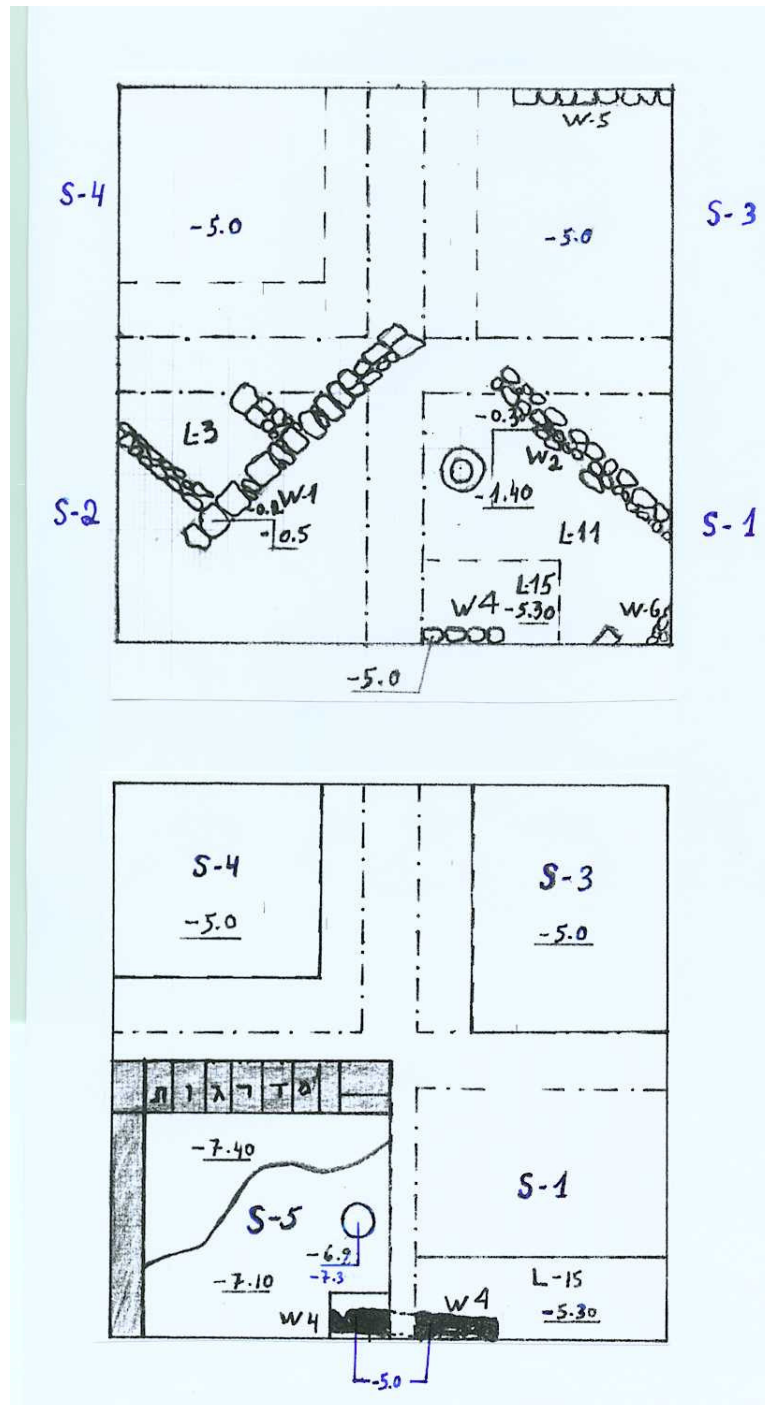
איור 8 : קרן אייל שנתגלתה על מפלס חיים מתק' הברונזה הקדומה.

איור 9: ראש חץ, להבי מגל ומשקולת בזלת ממפלס החיים מתק' הברונזה הקדומה.

תוכניות השטח:

שלב - א (עליון): חפירת ארבעה ריבועים צמודים.

שלב - ב (תחתון): החפירה בריבוע S-5 בלבד.

סיכום:

תל אזור הנמצא על אם הדרך מיפו לירושלים, כמעט ולא נחפר עד כה. בראש התל נמצאים שרידיו של המבצר הצלבני "שטו דה פלן" אשר חורבותיו מכסות שטחים גדולים מהתל.

חפירות ההצלה והבדיקות שנערכו במקום התקיימו בעיקר בשיפולי התל, ומסיבה זו עדין לא נחשף הרצף הסטרטיגרפי המלא של התל.

חפירת הצלה זו, התבצעה בשיפולים הצפוניים של התל, ומסיבה זו יש להניח לא נחשפו שרידים מתקופות נוספות שעל קיומם באתר אנו יודעים מסקרים וחפירות הצלה אחרות שבוצעו בהיקפו של התל (ראה ביבליוגרפיה).

יש לציין שאופי השרידים במקום מעיד על סביבת חיים אינטנסיבית בתקופות בהם התפרס הישוב גם באזור זה.

בשל היקף החפירה המצומצם אנו מתקשים לעמוד על דגם הישוב במקום אולם יש להניח שתושבי האתר בתקופת הברונזה הקדומה התבססו לכלכלתם על חקלאות, על כך מעידים להבי המגל הרבים והפיטס הגדול שיש להניח ששימש לאיכסון גרעינים, וכן על צייד כפי שמעידים ראש החץ עשוי הצור וקרן האייל שנתגלתה בסמוך לפיטס.

החפירה עד כה העלתה מבנה/חצר ובורות אשפה השייכים כנראה לתק' הרצנטית – עותמנית.

בורות ומפלסי חיים ללא ארכיטקטורה מן התק' המוסלמית – ממלוכית ושכבה ארכיאולוגית שעוביה כ – 2.5 מ' ובה מפלסי חיים ושריד ארכיטקטוני בודד השייכים לתק' הברונזה הקדומה.

תק' הברונזה הקדומה הינה תק' ההתישבות הראשונה באתר. השרידים מתק' הברונזה הקדומה מצויים מעל קרקע חמרה בתולה.

לא נתגלו במקום ממצאים מן התק' הכלקוליתית למרות מציאות קברים רבים מתק' זו בסביבה הקרובה (פארו 1961).

יתכן ששרידי הישוב מתק' הברונזה הקדומה שנחשף בחפירה זו, קשורים לאוכלוסית הקברים שנחפרו מדרום וממערב לתל (בן תור תשל"ג) אם כי קברים אלה הינם מתקופת המעבר שבין התק' הכלקוליתית לברונזה הקדומה ומיוחסים ע"י החופר לשלהי האלף הרביעי לפנה"ס.

מתקופת הברונזה הקדומה ועד לתק' הממלוכית התקיים בשטח שנחפר פער ישובי ארוך בשנים. יש לציין שסקרים וחפירות הצלה אחרות בסביבת התל העלו ממצאים מתק' נוספות (ראה ביבליוגרפיה) כגון: הברונזה התיכונה, המאוחרת ומתק' הברזל, תקופות שלא באו לידי ביטוי בממצאים בחפירה מצומצמת זו.

החל מן התק' העותמנית התקימה באתר התישבות ככל הנראה רצופה של הכפר הערבי יאזור שהתקיים במקום עד שנת 1948. שרידיה של התישבות זו פגעו קשות בשכבות הישוב המאוחרות, כתוצאה מחפירה אינטנסיבית של בורות אשפה וניקוז רבים.

ביבליוגרפיה:

בן תור תשל"ג:

בן תור א', תשל"ג, חפירת שתי מערות קברים באזור, קדמוניות - 22, עמ' 48 – 50.
דותן תשכ"א:

דותן מ', תשכ"א, ידיעות - כ"ה, עמ' 224 – 230.
דותן תשמ"ט:

דותן מ', תשמ"ט, ארץ ישראל - כ', עמ' 164 – 174.
פפיאנו תשמ"ד:

פפיאנו ש', תשמ"ד, חדשות ארכיאולוגיות פ"ד, עמ' 34 – 36.

עמירן 1985:

Amiran Ruth 1985 Atiqot – 17, pp 190 -192

דרוקס וצפיריס 1970:

Druks 'a' & Tsaferis 'v' 1970 RB - 77, pp 578

אפשטיין 1985:

Epstein Claire, 1985, BASOR 258, pp 53 - 62

עורי 1942:

Ory 'j' , 1942' QDAP – 10, pp 59 – 61

פארו 1961:

Perrot' j ' 1961 BTS – 37, pp 14 –17